

University of Tehran Press

Social resilience approach to risk reduction

Fattaneh Hajilou^{1*} | Mostafa Rostami²

1. Corresponding Author, Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran. Email: fhajilou@tabrizu.ac.ir

2. Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran. Email: mostafarostami199825@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received 26 October 2024
Revised 03 January 2025
Accepted 04 January 2025
Published 05 January 2025

Keywords:
urban resilience,
social participation,
sustainability,
risk management.

ABSTRACT

The rapid growth of urbanization has made cities vulnerable to various accidents. Resilience has become crucial in urban management for overcoming dangerous conditions, mitigating damage, and returning to normal activities. Social resilience is a key characteristic of development, especially when dealing with natural or man-made crises to restore stability. This research aims to explore the concept of social resilience and identify the most important factors and challenges related to it in urban settings. The study involved reviewing articles, analyzing existing theories, and evaluating previous research findings. The research method included a systematic review of documents published from 2013 to 2023, both locally and internationally. After three stages of screening, the selected articles were reviewed using attributive and holistic coding methods, and their data were analyzed. The study identified and summarized concepts, theoretical approaches, levels of resilience, dimensions, and resilience models. The results indicate that the main challenges to social resilience stem from four primary factors, which are further divided into 18 specific elements. Based on these findings, solutions to address or prevent these challenges are presented, and categorized according to previous suggestions.

Cite this article: Hajilou, F. & Rostami, M. (2024). Social resilience approach to risk reduction. *Environmental Hazards Management*, 11 (3), 259-272. DOI: <http://doi.org/10.22059/jhsci.2025.384405.846>

© The Author(s). **Publisher:** University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jhsci.2025.384405.846>

1. Introduction

In the development process of societies, cities, as dynamic systems, have significantly changed during their growth. The rapid growth of the urban population, especially in megacities, often outpaces the development of necessary infrastructure, leading to significant economic and social damages due to inadequate planning [1]. There is a close relationship between the feasibility of plans and programs and participation. If a plan cannot attract participation, it is not feasible. The widespread participation of people and local institutions is crucial for the success of projects and the provision of proper urban services. This can be achieved by gaining public trust, encouraging people, and organizing their cooperation [2]. Cities are highly vulnerable to natural disasters and man-made accidents.

In the contemporary world, where risks are increasing, resilience is crucial for facing disruptions, surprises, and changes. Resilience, a concept often used in the context of unknowns and uncertainties, has become vital for achieving sustainability in systems. [5] and has become an important concept in the field of realizing sustainability in systems.

In urban systems, "resilience" has been defined as the ability of urban environment systems to respond to the stress caused by accidents and quickly recover afterward.

In urban systems, resilience is defined as the ability of urban environments to respond to stress caused by accidents and recover quickly. This capacity includes the system's inherent conditions that help absorb the effects of the incident and cope with the event [4].

Considering the importance of the concept of resilience and its relationship with collective action, the issue of social resilience has been increasingly noticed in cities. Social resilience means the ability of a social group to deal with the pressures and interventions caused by environmental, political, and social changes [3]. The growing concern about threats such as climate change, disease outbreaks, environmental disasters, terrorism, and other risks that simultaneously threaten urban communities has increased the discussion and interest in the issue of urban social resilience.

This research aims to explain the challenges of social resilience in urban areas. By reviewing documents and analyzing existing theories and previous research findings, the study seeks to identify urban resilience models, plan for them, and address the challenges of social participation in this context. The main research question is: what is the relationship between social and individual participation and its effective factors with urban resilience and how can they be used to make the city resilient?

2. Materials and Methods

This research examines the concept of social resilience through a systematic review of existing documents, focusing on summarizing, extracting, classifying, and discovering related data. The documents used in this research include local and foreign articles published between 2012 and 2023, sourced from scientific databases such as SID, Irandoc, Web of Science, and Google Scholar. To select the articles, a systematic process including three steps has been implemented: the first step is a search with the keywords social resilience, urban resilience, risks, and society in crisis in online databases, the second step is a screening process to remove duplicates, articles conference, research reports and book chapters whose topics are diverse and access to them was limited. In the third step, the remaining documents were categorized according to the purpose and research questions, and then refinement and final analysis were done. The review of the research background showed that the concept of urban resilience has been studied from various economic, social, political, and environmental aspects. By reviewing the research, the present research has tried to extract and summarize the social research in the field of the social participation of the beneficiaries and in fact to deal with the issue of urban social resilience. After the initial screening, 150 articles were reviewed more thoroughly. This involved first reviewing the abstracts, then the findings and results, and applying the criteria of the current research. Finally, 53 articles were selected for detailed review using the attributive coding method. These articles were categorized based on theoretical references, methods, and key findings. Holistic coding was then applied, assigning a single code to large data sets to indicate their overall content. Researchers conducted this coding by reflecting on similar collections after studying several sources and developing a theoretical understanding. After that, using holistic coding, the work of data review continued, and at this stage, a single code was assigned to a large set of data to indicate their overall content, for this purpose, researchers, after studying several sources, theoretical understanding They have memorized themselves and done the coding by reflecting on similar collections.

3. Discussion and Results

The findings indicate that in many research studies, resilience is defined as the capacity of a system to withstand disturbances without fundamentally changing to another state. Resilience measures a system's endurance and ability to absorb changes and disturbances. It is important from two perspectives: preparation and performance.

The findings also show that urban resilience encompasses various dimensions: ecological, social, economic, organizational, and physical-infrastructure. These dimensions influence the continuous processes of change and adjustment within the system. Both stability and change are crucial for future resilience.

Many social characteristics can create a platform for people's participation, which reduces risk in hazardous situations and fosters effective responses to the dangers and hardships of urban life. Social participation is crucial as it results from individuals' decisions to take effective action against hazards.

By improving societal conditions and facilitating a return to stability, social participation indicates a high level of social resilience. Social resilience helps manage demands, challenges, and changes, especially during crises, by leveraging internal resources and existing social competencies.

The analysis of existing theories and research findings highlights four main factors: political, social, cultural, and economic that pose challenges and offer benefits for social resilience. These factors are further divided into 18 specific elements.

4. Conclusion

Resilience has three key characteristics: resistance, adaptability, and changeability. An important aspect of these characteristics is the role of social capital. Social capital is central to resilience, as it helps society transition from a socially unbalanced state to a new balance, maintaining societal functions. Cultural bonds and social relations play a crucial role in increasing resilience by building social capacity and leveraging symbolic and cultural capital. These elements are essential for creating a suitable platform for transitioning back to routine after a crisis. Clearly, social factors significantly contribute to enhancing urban resilience. It appears that increasing resilience and achieving sustainable urban development depends on strengthening social resilience to address these challenges.

References

- Ainuddin, S. & Routrary, J. K. (2012). Community resilience from work for an earthquake-prone area in Baluchistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 2. PP. 25-36
<https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2012.07.003>
- Meerow, S., Pajouhesh, P., & Miller, T. R. (2019). Social equity in urban resilience planning. *Local Environment*, 24(9), 793-808. <https://doi.org/10.1080/13549839.2019.1645103>
- Martin-Moreau, M., & Ménascé, D. (2018). Urban resilience: introducing this issue and summarizing the discussions. *Field Actions Science Reports*. *The journal of field actions*, (Special Issue 18), 6-11.
<https://journals.openedition.org/factsreports/4629>
- Naghilo Jamshid, Sattari Sabangoli, Hassan, Pakdel Fard, Mohammad Reza, Shabnam Akbari Namdar (1401) Investigating the level of socio-cultural and institutional-organizational resilience in neighborhoods of Zanjan city, *Geography and Planning*, Year 26, No. 82, 251-265.
- Pour Mohammadi M R, Hadi E, Hadi E. Explaining the Socio-Economic Aspects of Urban Resilience against Earthquake: A Case Study, 4th District of Tabriz. *Disaster Prev. Manag. Know.* 2019; 9 (1) :78-89

رویکردشناسی تاب‌آوری اجتماعی برای کاهش مخاطرات

فتانه حاجیلو^{*۱} | مصطفی رستمی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: fhajilou@tabrizu.ac.ir
۲. دانش‌آموخته گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: mostafarostami199825@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

رشد فزاینده شهرنشینی سبب شده تا شهرها به سکونتگاه‌های آسیب‌پذیر در برابر حوادث گوناگون تبدیل شوند. مفهوم تاب‌آوری اجتماعی از مهم‌ترین مفاهیمی است که برای عبور از آسیب‌های وارد به شهر و بازگشت به فعالیت‌های عادی، در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری اهمیت یافته است. تاب‌آوری اجتماعی به‌ویژه هنگام وقوع بحران‌های طبیعی یا انسان‌ساخت برای مقابله با بحران و بازگشت به شرایط پایدار، از ویژگی‌های اصلی توسعه‌یافتگی است. تحقیق حاضر به‌منظور واکاوی و تبیین چالش‌های تاب‌آوری اجتماعی در شهر، به واکاوی نظریه‌های موجود و تحلیل یافته‌های تحقیقات و پژوهش‌های پیشین پرداخته است. روش پژوهش مطالعه اسنادی و تبیین یافته‌های مرتبط با موضوع از طریق مرور سازمان‌یافته اسناد منتشرشده در دامنه زمانی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ خورشیدی در پژوهش‌های داخلی و ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳ میلادی برای پژوهش‌های خارجی است. پس از سه مرحله غربالگری، مقالات منتخب با استفاده از شیوه کدگذاری انتسابی و کدگذاری کل‌نگر بررسی و داده‌های آنها واکاوی شد. براساس یافته‌ها مجموعه‌ای از مفاهیم، رویکردهای نظری، سطوح، ابعاد و مدل‌های تاب‌آوری شهر شناسایی و در جداول جداگانه خلاصه شد. نتایج نشان می‌دهد که بیشترین چالش‌های پیش روی تاب‌آوری اجتماعی از هجده عامل اختصاصی در قالب چهار عامل اصلی ایجاد می‌شود. راهکارهای مقابله یا پیشگیری از چالش‌ها در خصوص هر یک از عوامل بر مبنای دسته‌بندی پیشنهادی پیشین ارائه شده است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶

کلیدواژه:

تاب‌آوری شهری،

پایداری،

مشارکت اجتماعی،

مدیریت مخاطرات.

استناد: حاجیلو، فتانه و رستمی، مصطفی (۱۴۰۳). رویکردشناسی تاب‌آوری اجتماعی برای کاهش مخاطرات. مدیریت مخاطرات محیطی، ۱۱ (۳)، ۲۵۹-۲۷۲.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jhsci.2025.384405.846>

© نویسندگان ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jhsci.2025.384405.846>

مقدمه

در روند توسعه جوامع، شهرها به‌عنوان سیستم‌های پویا، در روند رشد روزافزون خود تغییرات چشمگیری را تجربه می‌کنند اگر برنامه‌ریزی برای تغییرات مناسب نباشد، زیرساخت‌های شهری نمی‌تواند نیازهای متفاوت و پیچیده شهروندان را فراهم کند و این امر بسترساز آسیب‌های متعدد اقتصادی و اجتماعی در شهر می‌شود. این مسئله شهرها را به فضایی با پتانسیل فراوان برای وارد آمدن خسارت انسانی و اجتماعی، هنگام وقوع مخاطره تبدیل کرده است. «شرایط مخاطره‌آمیز عبارت است از وضعیتی که به‌دلیل تأثیرات محیطی، زیستی، بهداشتی، صنعتی، اقتصادی یا آشوب و بحران‌های اجتماعی حادث می‌شود و در نتیجه آن خطری علیه تداوم حیات جمعی انسان ایجاد می‌شود» [۱۷]. جوامع برای مقابله با مخاطرات از راهبردهای مختلفی استفاده می‌کنند. «استراتژی مخاطره‌شناسی نوعی ابزار سیستماتیک فکری برای دستیابی به اهداف غایی در زمان جاری با هزینه کم است که مأموریت‌ها و چشم‌اندازهایی در روند کاهش مخاطرات در درازمدت را نشان می‌دهد» [۲۶]. تاب‌آوری یکی از راهبردهای مقابله با مخاطره است. «... در شرایط رشد ریسک و عدم قطعیت‌ها در شهرها، تاب‌آوری به‌عنوان مفهوم مواجهه با اختلالات، غافلگیری و تغییرات معرفی می‌شود. تاب‌آوری، مفهوم جدیدی است که بیشتر در مواجهه با ناشناخته‌ها و عدم قطعیت‌ها به‌کار برده می‌شود» [۹]. در سیستم‌های شهری «تاب‌آوری را توانایی سیستم‌های شهری برای پاسخگویی به تنش ناشی از سوانح و بازتوانی سریع پس از آن تعریف کرده‌اند. این توانایی و ظرفیت در شرایط ذاتی سیستم جذب اثرهای سانحه و کنار آمدن با واقعه را تسهیل می‌کند [۲۸]. از نظر برونو^۱ تاب‌آوری توانایی سیستم در کاهش تأثیرات شوک و بازسازی سریع پس از حادثه است [۴]. «تاب‌آوری در زمینه اجتماعی و همچنین فنی، برای تعیین ظرفیت یک سیستم برای تطبیق با رویدادهای ناراحت‌کننده استفاده می‌شود» [۳۴]. از این‌رو تاب‌آوری به مفهوم مهمی در زمینه تحقق پایداری در سیستم تبدیل شده است. «به‌طور کلی برای همگن شدن مصون‌سازی جامعه در برابر مخاطرات گوناگون بایستی تحمل جامعه را بالا برد تا بتواند در درجه اول ریسک‌ها و خطرات را به حداقل ممکن رساند و در مرحله بعد آسیب‌ها و تخریب‌های ناشی از آنها را کاهش داد. جامعه باید به‌قدری توانمند و آماده باشد که در اسرع وقت جریان زندگی به روال عادی برگشته و کسب‌وکار رونق خود را بازیابد. به مجموعه این توانمندی‌ها که منجر به مصون‌سازی جوامع در برابر حوادث و بحران‌ها می‌گردد تاب‌آوری گفته می‌شود» [۲۱]. با وجود تمرکز فزاینده مدیریت شهری بر این مفهوم، تاب‌آوری جوامع به شدت نابرابر است. خطرها به‌طور نامتناسبی بر جوامع کم‌درآمد و اقلیت تأثیر می‌گذارد. آنها منابع کمتری برای بازبایی دریافت می‌کنند و اختلالات، اغلب نابرابری را تشدید می‌کند [۳۳]. برای اینکه شهری تاب‌آور باشد، باید به نابرابری اجتماعی در همه اشکال آن رسیدگی کند. مشارکت دادن ذی‌نفعان مختلف در مدیریت سیستم‌های اجتماعی - بوم‌شناختی می‌تواند به ایجاد و افزایش تاب‌آوری از طریق بهبود مشروعیت، گسترش بیشتر و تنوع دانش و کمک به تشخیص و تفسیر چالش‌های مختلف کمک کند [۱۲]. توضیحات ارائه‌شده برای تاب‌آوری شهر، سه ویژگی پایداری، هوشمندی و فراگیر بودن را معرفی کرده که هم فهم تاب‌آوری را تسهیل می‌کنند و هم انعطاف‌پذیری مفهوم و وابستگی آن به مفاهیم اجتماعی را نمایان می‌کنند.

تاب‌آوری اجتماعی توانایی جامعه برای بازگشت به پیش از مخاطره و استفاده از منابع خود برای بازبایی تعریف شده است. تاب‌آوری اجتماعی در راستای طراحی و استفاده از منابع داخلی و شایستگی‌های جامعه برای مدیریت تقاضاها، با چالش‌ها و تغییرات مواجه شده است [۳۱]. تاب‌آوری اجتماعی مهم است؛ زیرا این اصل را به رسمیت می‌شناسد که مردم، خود در شکل دادن به خط سیر تغییر نقش خواهند داشت. همچنین با توجه به پیوستگی سیستم‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و محیط زیستی، شهرها باید همراه با زیرساخت‌های فنی و عمرانی، سیستم اجتماعی را نیز مورد توجه قرار دهند تا تغییرات تأثیرگذار در مقیاس شهری برای افزایش توان مقابله با مخاطرات اتفاق بیفتند. این به‌منزله توجه به ایجاد زیرساخت‌های پایدار به‌عنوان مهم‌ترین عنصر دفاعی در برابر دامنه گسترده‌ای از چالش‌ها و بحران‌های شهری است که متأسفانه از پرداختن به آن از منظر اجتماعی همواره غفلت شده و فراموش می‌شود که «تغییرات سریع و عمیق محیطی و اجتماعی، از جمله خطرهای ناشی از تغییرات آب‌وهوا برای محیط‌های شهری که به‌طور فزاینده‌ای بر رابطه بین دموکراسی، توسعه و نوآوری متمرکز است، معطوف به

بحث‌های پایداری شده‌اند و پایداری شهری به‌عنوان مفهومی مهم، پدیده‌ای با ابعاد گسترده و پیچیده است که در رشد و تکوین شهرها عوامل اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی را مورد توجه قرار می‌دهد» [۶].

تاب‌آوری اجتماعی توانایی گروه اجتماعی برای مقابله با فشارها و مداخله‌های ناشی از تغییرات محیطی، سیاسی و اجتماعی است [۲۲]. تحقیق حاضر با هدف، تبیین چالش‌های تاب‌آوری اجتماعی در شهر انجام گرفته است. محققان سعی کرده‌اند با بررسی اسنادی و واکاوی نظریه‌های موجود و تحلیل یافته‌های پژوهش‌های پیشین درباره تاب‌آوری شهری، مدل‌های تاب‌آوری شهری، برنامه‌ریزی برای آن و چالش‌های مشارکت اجتماعی در این زمینه را احصا کنند و نشان دهند که بین مشارکت اجتماعی و فردی و عوامل مؤثر در آن با تاب‌آوری شهری چه ارتباطی وجود دارد و چگونه می‌توان از آنها برای تاب‌آور کردن شهر استفاده کرد. در تاب‌آوری اجتماعی تلاش می‌شود از یک طرف با استفاده از ظرفیت‌های محلی مانند سرمایه‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی، پیوندهای قومی، سطح آگاهی، حس تعلق به مکان، زمینه ارتقای توانایی شهروندان در مواجهه با بحران‌های مختلف و از طرف دیگر زمینه‌سازی و نوسازی سکونتگاه‌ها پس از وقوع بحران‌ها فراهم شود [۲۲].

جوامع مختلف، برای ایجاد پایداری راهبردهای متفاوتی به کار می‌برند. اجرای طرح‌های برقراری تعادل بین نیازهای شهروندان و محیط زیست، پذیرش شهرسازی اجتماعی - اکولوژیکی، کاهش انتشار کربن با اتخاذ سیاست‌هایی نظیر محدود کردن ارتفاع ساختمان‌ها و ساخت‌وسازهای پایدار از جمله این راهکارهاست. نکته مهم و مشترک راهبردهای مختلف و موفق آن است که شهر پایدار نه از «بالا»، بلکه به‌گونه‌ای مردم‌سالارانه و از «پایین» ساخته می‌شود. «در کشورهای توسعه‌یافته، پایداری محله‌ای در قالب فرایندی مشارکتی، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی - نهادی، به‌عنوان محور برنامه توسعه پایدار شهری در زمره پژوهش‌های تاب‌آوری اجتماعی است؛ زیرا بروز بحران‌های اقتصادی - اجتماعی، کالبدی - فیزیکی، زیست‌محیطی و امنیتی که از مشکلات عمده شهرها هنگام وقوع ناپایداری است و بازگشت محلات به شرایط قبل از بحران، اساس پژوهش‌های تاب‌آوری شهری تلقی می‌شود» [۲۵].

در حقیقت مفاهیم پایداری و تاب‌آوری بسیار در هم آمیخته‌اند، زیرا هر دو مفهوم در پی تحقق شرایطی هستند که سیستم‌ها توانایی خود را برای پاسخگویی به نیازهای انسانی حفظ کنند و تهدیدهای موجود در این زمینه را از میان ببرند. هدف اصلی هر دو مفهوم ایجاد شرایط زندگی بلندمدت است که بتواند با تهدیدها و مخاطرات زندگی انسان مقابله کند. فحوای اندیشه محوری این مفاهیم آن است که تکیه محض بر فناوری نمی‌تواند جامعه را پایدار سازد، از این‌رو مهم‌ترین راهکارها مبتنی بر مشارکت مردم به‌عنوان ذی‌نفعان توسعه در روند آن است. بررسی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در بحث از پایداری شهری، «رویکرد هم‌آفرینی به مفهومی کلیدی در سطح سیاست‌های اروپایی تبدیل شده، زیرا شامل حاکمیت مشارکتی و نوآوری از پایین به بالا برای توسعه است. هم‌آفرینی عمدتاً به مشارکت فعال شهروندان با دیگر بازیگران اجتماعی (یعنی بخش‌های دولتی و خصوصی) در به اشتراک‌گذاری اطلاعات، دانش، ایده‌ها و تجارب برای ایجاد و تغییر محیط‌های پایدار اشاره دارد» [۳۷]. این بسیار شبیه تعریف سازمان ملل متحد از تاب‌آوری شهری است که تاب‌آوری را «توانایی سیستم، اجتماع یا جامعه در معرض خطر، برای مقاومت، جذب، تطبیق و بازیابی از اثرات یک خطر به روشی به‌موقع و کارآمد» می‌داند [۱۵].

بانک جهانی شاخص تاب‌آوری شهری را در چهار بعد اساسی شامل اقتصاد، حکمرانی، جامعه و محیط زیست تعریف عملیاتی کرده است. هریک از این ابعاد مؤلفه‌هایی دارد که براساس آنها می‌توان تشخیص داد زمانی که شهر دچار بحران می‌شود چه چیزهایی مهم است و چه چیزهایی باید لحاظ شود. بعد اقتصادی با مؤلفه‌های تنوع و تعداد صنایع، اقتصاد پویا برای ایجاد رشد، ایجاد فرصت نوآوری، دسترسی مردم به شغل، آموزش، خدمات و یادگیری مهارت تعریف شده است. مؤلفه‌های بعد حکمرانی، رهبری و مدیریت شفاف، اتخاذ راهبردهای یکپارچه توسط رهبران و فضای باز حکمرانی هستند. در بعد جامعه مؤلفه‌های زندگی سالم شهروندان، شبکه‌های شهروندان، محله امن، جامعه فراگیر و منسجم وجود دارد و در بعد محیط زیست، مؤلفه‌های اکوسیستم سالم و متنوع، توانایی زیرساخت‌ها در برآورده کردن نیازهای اساسی، منابع کافی در دسترس و سیاست منسجم در قبال کاربری زمین مورد توجه قرار گرفته‌اند.

روش پژوهش

پژوهشگران در تحلیل حاضر تلاش کرده‌اند با استفاده از داده‌های موجود، به تلخیص، استخراج، طبقه‌بندی و کشف مطالب مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی شهری و مشارکت اجتماعی برای تاب‌آوری شهری اقدام کند. منظور از سند متن حاوی داده یا اطلاعات درخصوص موضوع یا پدیده است. «انواع اسناد را می‌توان براساس پنج مؤلفه شامل: شخصی/ غیرشخصی؛ دست اول/ دست‌دوم؛ اولیه/ ثانویه؛ نوشتاری (چاپی یا الکترونیکی)/ غیرنوشتاری (شنیداری یا دیداری)؛ محرمانه/ عادی؛ تقسیم کرد» [۱۹].

اسناد استفاده‌شده در این پژوهش از نوع نوشتاری و شامل مقالات داخلی در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ و مقالات خارجی بین ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۴ در حوزه علوم اجتماعی است که از میان اسناد ثبت‌شده در پایگاه‌های علمی جهاد دانشگاهی، ایرانداک، پورتال جامع علوم انسانی، نورمگز و علم‌نت، Web of Science، Google Scholar به دست آمدند. برای انتخاب مقالات، یک فرایند نظام‌مند برای بازبینی و ورود مقالات به فرایند تحلیل اعمال شد که شامل سه گام است: گام اول جست‌وجو در پایگاه داده‌های آنلاین، گام دوم فرایند غربالگری و گام سوم پالایش و تجزیه و تحلیل نهایی. در گام اول با جست‌وجوی کلیدواژه‌های مشارکت اجتماعی، تاب‌آوری اجتماعی و جامعه بحران‌دیده و تاب‌آوری شهری، مقالات حاوی این کلیدواژه‌ها جمع‌آوری شدند. در فرایند غربالگری موارد تکراری، مقالات مروری، کنفرانسی، گزارش‌های پژوهشی و فصل‌های کتاب که موضوعات آنها متنوع و دسترسی به آنها محدودیت داشت، همچنین بسیاری از مواردی که به محور موضوعی پژوهش حاضر مرتبط نبود حذف شدند، سپس بقیه اسناد مطابق با هدف و سؤالات تحقیق دسته‌بندی شدند.

بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام‌گرفته نشان داد که مفهوم تاب‌آوری در شهر، از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و محیط‌زیستی بررسی شده است. در پژوهش حاضر سعی شد با مرور تحقیقات اجتماعی به موضوع تاب‌آوری اجتماعی شهر و مشارکت اجتماعی ذی‌نفعان پرداخته شود. به این منظور پس از فرایند غربالگری، ۱۵۰ مقاله به‌دست‌آمده در انتهای گام دوم یک‌بار دیگر با دقت بیشتر، ابتدا با مرور چکیده و سپس مرور یافته‌ها و نتایج با اعمال معیارهای پژوهش حاضر بررسی شدند. در نهایت ۵۳ مقاله باقی‌مانده با شیوه کدگذاری انتسابی بررسی و با توجه به اطلاعات مربوط به ارجاعات نظری و یافته‌های کلیدی دسته‌بندی شدند. پس از آن با استفاده از کدگذاری کل‌نگر، کار بررسی داده‌ها ادامه یافت. در این مرحله به مجموعه بزرگی از داده‌ها یک کد واحد تخصیص یافت تا محتوای کلی آنها را شاخص کند. به این منظور، محققان پس از بررسی چند منبع، فهم‌توریک خود را یادداشت کردند و با تأمل در مجموعه‌های مشابه کار کدگذاری را انجام دادند.

تحلیل یافته‌های پژوهش

براساس اسناد بررسی‌شده، در بسیاری از تحقیقات، مفهوم تاب‌آوری مقدار اختلالی را نشان می‌دهد که یک سیستم می‌تواند تحمل کند بدون اینکه به‌طور بنیادی به حالت دیگری تغییر کند [۱۸] یا تاب‌آوری معیار استقامت سیستم و توانایی آن در جذب تغییرات و اختلالات تعریف شده است [۱۸].

در برخی پژوهش‌ها، تاب‌آوری از دو جنبه، یکی به‌عنوان آمادگی و دیگری به‌عنوان عملکرد، مهم تلقی شده است؛ همانند تحقیق سلمانی که با استناد به فاستر^۱ درباره این دو نوع به‌هم پیوسته تاب‌آوری بحث می‌کند. جوامع شاید یکی و شاید هم هر دو نوع تاب‌آوری را داشته باشند. تاب‌آوری به‌عنوان آمادگی شامل ارزیابی آماده بودن است و تاب‌آوری به‌عنوان عملکرد، شامل واکنش و بازیابی است [۱۶]. جوامعی که ترکیبی قوی از این دو نوع تاب‌آوری را داشته باشند از تاب‌آوری آگاهانه‌ای برخوردارند. چنین جوامعی احتمال موفقیت بیشتری در مقابله با اختلال‌ها دارند. در نبود آمادگی، جوامع، تاب‌آوری گذار دارند؛ در این صورت نمی‌توانند وانمود کنند به کسب موفقیتی نائل شده‌اند یا مدیریت سانحه انجام داده‌اند. تاب‌آوری بی‌اثر به آمادگی قاطع و واکنش و بازیابی ضعیف اشاره دارد. مناطقی با ضعف عملکرد در آمادگی، واکنش و بازیابی، تاب‌آوری غفلت‌بار یا دچار مسامحه را به نمایش می‌گذارند [۳]. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد تاب‌آوری شهری از ابعاد مختلف اکولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی، سازمانی، کالبدی - زیرساختی تشکیل شده است که فرایندهای مداوم تغییر و تعدیل را در سیستم رقم می‌زنند [۳۶، ۱۰]. محققان سه

ویژگی مهم برای تاب‌آوری تعریف کرده‌اند: مقاومت، سازگاری و تغییرپذیری. مقاومت نشان‌دهنده توانایی سیستم برای غلبه بر شوک و بازگشت به شرایط پیش از وقوع یک واقعه است. سازگاری نشان‌دهنده ظرفیتی است که سیستم با استفاده از تجارب گذشته سعی در کاهش اثر شوک‌ها انجام می‌دهد و تغییرپذیری مربوط به قابلیت سیستم برای تغییر ساختار است. نکته مهم در خصوص این سه ویژگی توجه به نقش سرمایه اجتماعی در ارتباط با این سه ویژگی است. در واقع «تاب‌آوری اجتماعی است که می‌تواند جامعه بحران‌زده را از حالت ناموزونی اجتماعی به حالت موزون اجتماعی برگرداند و آن را در تعادل جدیدی قرار دهد و کارکردهای جامعه را در تعادل جدید تداوم بخشد. تاب‌آوری اجتماعی نشان‌دهنده یک تغییر پارادایم در ذهنیت مردم در برابر مشکلات خود، درک افراد دیگر و در نتیجه آن، نیاز به یک دیدگاه تازه در تعیین مداخلات در برابر مشکلات و دارای سطوح مختلف فردی و خانوادگی است» [۷]. مانینا و مایونگا در تعریف‌های خود برای تاب‌آوری اجتماعی آن را به پایداری ارتباط می‌دهند تا بتوانند منابع اجتماعی را به‌صورت پایداری استفاده کنند [۱۳]. جدول ۱ خلاصه‌ای از مهم‌ترین نکات مرتبط با یافته‌های تاب‌آوری اجتماعی در شهر را که از مرور پژوهش‌های پیشین حاصل شده است نشان می‌دهد.

جدول ۱. خلاصه یافته‌های مرتبط با تاب‌آوری شهر مستخرج از مقالات علمی و پژوهشی

ارکان تاب‌آوری	مقاومت	بازیابی	سازگاری	تحول
انواع تاب‌آوری	تاب‌آوری ذاتی	تاب‌آوری ترکیبی (ترکیبی از ذاتی و تطبیقی)	تاب‌آوری آینده‌نگر	تاب‌آوری هم‌زمان گذشته‌نگر
ابعاد تاب‌آوری	اقتصادی	فرهنگی-اجتماعی	محیط زیستی	سازه‌ای زیرساختی
مؤلفه‌های تاب‌آوری	تعلق و همبستگی اجتماعی	توسعه مشارکت	مدیریت بحران	سرمایه اجتماعی
گونه‌های تاب‌آوری	تاب‌آوری جامعه مجموعه‌ای از ظرفیت‌های شبکه‌ای (CRI)	تاب‌آوری خط‌مبنا برای جوامع (BRIC)	ظرفیت تاب‌آوری (RCI)	تاب‌آوری سوانح جوامع (CDRI)
مدل‌های ارزیابی تاب‌آوری	مدل مکانی تاب‌آوری حوادث (DROP): فرایندی دینامیک، وابسته به شرایط قبلی، شدت سوانح، زمان بین مخاطرات و تأثیر عوامل برون‌گراست	مدل سرمایه محور: ارزیابی تاب‌آوری جامعه در برابر سوانح مبتنی بر انواع سرمایه اجتماعی، اقتصادی، فیزیکی، انسانی و طبیعی	مدل سرمایه محور: ارزیابی تاب‌آوری جامعه در برابر سوانح مبتنی بر انواع سرمایه اجتماعی، اقتصادی، فیزیکی، انسانی و طبیعی	تاب‌آوری جهانی FM: مقاومت در برابر اختلال و بازگشت سریع
ویژگی‌های مشترک مدل‌های ارزیابی	افزونگی استحکام اتصال	استقلال کارایی	منابع سازگاری	تغییر ذهنیت، گنجاندن یکپارچگی
ویژگی‌های مهم تاب‌آوری در رویکردهای مختلف	مهندسی: بازیابی، پایداری، بهبود، ثبات	اکولوژیکی: پایداری، نیرومندی و استحکام	اجتماعی-اکولوژیکی: مقاومت، سازگاری، یادگیری، نوآوری، توانایی برای تغییر	اجتماعی: تغییر ذهنیت، یادگیری و سازگاری با تغییرات تحمیل‌شده، قدرت تطبیق با شرایط جدید
مقولات مؤثر بر کیفیت تاب‌آوری	بازتاب بودن و فراگیری اقدامات	استحکام و دوام کنش	انعطاف‌پذیری کنش در مقابله	بومی‌گرایی مشارکت فعال
راهکارهای تاب‌آوری	مشارکت عمومی و ظرفیت‌سازی	برابری و توانمندسازی فقرا و حاشیه‌نشینان	روابط و پیوندهای متقابل بُعدی، مکانی و زمانی	استراتژی و چشم‌انداز نهادی برنامه‌ریزی

این مفاهیم، ابعاد و مقولات مرتبط در نظریه‌های مختلف به کار رفته‌اند. جدول ۲ خلاصه رویکردهای مختلف نظری مرتبط با این مفاهیم و مقولات را نشان می‌دهد.

جدول ۲. خلاصه نظریه‌های مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی مستخرج از مقالات علمی و پژوهشی

ویژگی‌های نظری	رویکرد نظری
تأکید بر پایداری و برگشت‌پذیری سیستم، افزایش ظرفیت و توانایی از طریق جلب مشارکت ذی‌نفعان ایجاد سیستمی برای سازگاری با وضعیت و شرایط جدید	توسعه‌ای یا جامعه‌محور رویکرد کنش‌گرایانه
جوامع واجد تاب‌آوری عملکردی، با دارا بودن واکنش و بازیابی، تاب‌آوری گذار از بحران دارند. کسب موفقیت در مدیریت حوادث نمی‌تواند در اثر خوش‌اقبالی باشد.	رویکرد عملکردی
تمرکز بر عناصر خاصی از ذخایر سیستم اجتماعی یا زیست‌محیطی، به افزایش تاب‌آوری کمک می‌کند.	رویکرد بخشی
کاهش زبان‌های فیزیکی از طریق کنترل در معرض قرارگیری و افزایش مقاومت از طریق فرماندهی و کنترل استحکام بخشیدن به وضع موجود و مقاوم ساختن سیستم در برابر خطرها و حرکت به سمت آینده	رویکرد سنتی یا پشتیبانی رویکرد کنش‌پذیر
برنامه‌ریزی نظام‌مند به‌منظور آمادگی قاطع برای واکنش. ضعف عملکردی منجر به ناکامی، واکنش و بازیابی است و مسامحه را به نمایش می‌گذارد.	رویکرد آمادگی
در نظر گرفتن توأم سیستم اجتماعی و محیط زیستی برای حصول پایداری	رویکرد جامع اجتماعی/اکولوژیکی

واکاوی نظریه‌ها در ارتباط با چالش‌های تاب‌آور کردن شهرها نشان می‌دهد از نظر اندیشمندان، اتخاذ رویکردهای سیستمی مبتنی بر مشارکت و مدیریت محله‌محور مورد تأکید مدیریت شهری است، زیرا این رویکردها توانایی زیادی برای کاهش آسیب‌های ناشی از مخاطرات طبیعی و انسانی دارند [۴۰، ۳۳، ۱۱].

یافته‌ها همچنین حاکی از آن است که نظریه‌های مختلفی در زمینه میزان، زمان و نحوه مشارکت شهروندان در فرایند تاب‌آوری وجود دارند. مجنون توتخانه براساس نظریه‌های هارتز و میستر که عقیده دارند «اگر قرار باشد شهروندان در حفاظت از شهرهای خود در برابر مخاطرات مسئولیتی داشته باشند، مشارکت آنان قبل از وقوع حادثه بهترین نوع کمک خواهد بود»، به مسئولان و برنامه‌ریزان پیشنهاد می‌کند که شهروندان را با ضرورت مقاوم ساختن و تاب‌آور کردن شهرها در برابر خطرها آشنا کنند و آگاهی‌های عمومی آنان را از طریق آموزش ارتقا بخشند [۲۴]. براساس نظریه جیمز فریزر وضعیت رفاهی و سطح زندگی شهروندان می‌تواند بر انگیزه اساسی آنها در کنش مشارکت تأثیرگذار باشد. ترنر و بارت که مؤلفه‌های اصلی اداره مردمی شهر را مشروعیت حکومت، مسئولیت و پاسخگویی می‌دانند، تحقق آن را در گرو مشارکت شهروندان دانسته‌اند [۵].

برای مشارکت اجتماعی فضای اجتماعی عمل و مشارکت مهم است. در جامعه‌شناسی رویکردهای نظری مختلفی در این زمینه وجود دارد. به اعتقاد دورکیم وقتی فقدان التزام اجتماعی به قوانین، هنجارها و قواعد به وجود آید، افراد احساس می‌کنند راهنمایی در انتخاب‌های خود ندارند؛ در نتیجه حالتی از گسستگی و بی‌سازمانی در نظام اجتماعی آشکار می‌شود که جامعه را در وضعیت آنومی قرار می‌دهد. در این شرایط افراد به حالتی سردرگم، از اجتماع کناره‌گیری می‌کنند و ترجیح می‌دهند وارد دنیای امور مبهم و بی‌قانون نشوند؛ آنومی سبب نارضایتی اجتماعی نیز می‌شود و از این طریق کناره‌گیری فرد از اجتماع شدت می‌یابد. مشارکت به‌عنوان کنش اجتماعی متأثر از دو چیز است: «نخست اینکه چه انگیزه‌هایی فرد را به انجام عمل ترغیب می‌کند. به عبارت دیگر، چه نیت و انگیزه‌هایی موجب می‌شود آنها به‌طور فعال در امری مشارکت کنند، فقدان چنین انگیزه‌هایی مانع مشارکت به حساب می‌آید، دوم اینکه افراد چه میزان نسبت به عمل مورد مشارکت آگاهی دارند، عدم آگاهی مانع شرکت آنها در فرایند مشارکت می‌شود» [۲۳]. در فرایندهای توسعه، «اصل مشارکت از پذیرش و بیان این موضوع حاصل می‌شود که مردم محور اصلی توسعه هستند. مردم کشور نه‌تنها ذی‌نفع توسعه در ابعاد گوناگونی از قبیل ابعاد سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی هستند، بلکه ابزار اصلی و واسطه توسعه سرزمین نیز می‌باشند» [۲]. در موضوع تاب‌آوری اجتماعی اغلب به دو رویکرد کلی درباره مشارکت اشاره و براساس آن بحث شده است. نخست رویکرد سنتی که براساس آن مشارکت در سازمان‌های اجتماعی یا سیاسی صرفاً وسیله‌ای برای تحقق اهدافی معمولاً فردی است، به این معنی که هدف اصلی مشارکت، دستیابی به فایده‌های اقتصادی یا کسب منزلت بالاتر اجتماعی - اقتصادی یا حصول قدرت، در معنایی ابزارگرایانه است. دومین رویکرد اصالت عمل اجتماعی است که در آن مشارکت در فعالیت اجتماعی و سیاسی فی‌نفسه هدف است و از طریق آن توانایی‌ها و خلاقیت‌های انسان به‌عنوان موجودی عقلانی و ارتباط جو تحقق می‌یابد.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در حال حاضر و براساس حرکت بر مبنای هریک از این رویکردها مشارکت شهروندان در فرایندهای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی شهری به‌طور گسترده عنصری کلیدی برای پایداری و انعطاف‌پذیری در سطح محلی ارزیابی می‌شود و به‌طور کلی مشارکت به‌عنوان عامل حیاتی در سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری آینده پذیرفته شده است، درحالی که پژوهش‌های مختلف، نتایج نامیدکننده و کاستی‌های متعددی برای فرایندهای مشارکتی در شهر را نشان می‌دهند. بخش مهمی از این کاستی‌ها ناشی از آن است که «در عمل، مشارکت شهروندان بر مشکلاتی تمرکز دارد که توسط نمایندگان سیاسی و اداری از پیش تعریف شده‌اند و از شهروندان دعوت می‌شود تا در یافتن راه‌حل مرتبط با آن مشکلات همکاری کنند. معمولاً شهروندان نه این اختیار را دارند که فعالانه فرایندهای مشارکتی را تحریک و آغاز کنند و نه در فرایندهای مذاکره در مورد تعریف مشکل و فرایندهای بلندمدت تغییر نهادی دخیل هستند. فرایندها معمولاً توسط دولت کنترل می‌شوند که در "باز بودن و سازگاری با ابتکارات ناشی از پویایی جامعه مدنی" شکست می‌خورد. این امر این فرض را ایجاد می‌کند که در حال حاضر پتانسیل استفاده‌نشده‌ای برای مشارکت آتی شهروندان برای بهبود تاب‌آوری شهری وجود دارد که ممکن است با بازنگری در روابط (قدرت) و تعامل بین دولت و جامعه مورد استفاده قرار گیرد» [۳۹]. براساس تئوری نظام که آن را تئوری نوین نیز می‌نامند نیز، در یک سازمان به‌عنوان نظام اجتماعی که حالت دینامیک دارد و همواره در حال تغییر و تحول و تعامل با محیط است و عملکرد پویای آن ادامه حیات و بقای نظام اجتماعی را تضمین می‌کند، اگر افراد استقلال بیشتری در کار پیدا کنند در تصمیم‌گیری نقش مهم‌تری خواهند داشت و با مدیریت، روابط بهتری برقرار خواهند کرد [۲۶]. این رویکرد از مباحث مهم مطرح در مدیریت بحران است که در واقع به سهیم شدن مردم در همه فرایندهای مربوط به چرخه مدیریت بحران نظر دارد. جدول ۳ مفاهیم کلیدی و عوامل مؤثر در مشارکت اجتماعی در مواقع بروز بحران را نشان می‌دهد که از بررسی تحقیقات پیشین به دست آمده است. این جدول همچنین نشان می‌دهد که این عوامل در چه سطح، مرحله یا بُعدی تأثیر می‌گذارند.

جدول ۳. مفاهیم کلیدی و عوامل مؤثر در مشارکت اجتماعی در موقع بروز بحران

امید به زندگی	مسئولیت‌پذیری	امنیت	سرمایه اجتماعی	نگرش شهروندان به پاسخ مسئولان به بحران	باورها و اعتقادات دینی	دلبستگی به جامعه	منافع مشترک	عوامل مؤثر در مشارکت شهروندان
تقدیرگرایی	حساس‌سازی	کیفیت زندگی	احساس بی‌قدرتی	شفافیت	آگاهی	حمایت اجتماعی	نگرش به مشارکت جامعه	در مشارکت شهروندان
	احساس مالکیت به محیط شهری	اشتراکات شهری	اعتماد اجتماعی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی	مدیران شهری	احساس اثربخشی شهروندی	ارزیابی پیامدهای مشارکت	شهروندان
	مشارکت عینی	مشارکت ذهنی	روحیه مشارکتی	سیاسی-مدیریتی	فکری-معنوی	فیزیکی-ابزاری	مالی	ابعاد مشارکت
مشارکت صوری	مشارکت انفعالی	اطلاعات‌دهی و مشورت کردن		مشارکت به‌دلیل انگیزه مالی	مشارکت عملکردی	مشارکت تأملی	خودانگیزگی	سطوح مختلف مشارکت
	مرحله اجرا و نظارت	مرحله برپایی مشارکت		مرحله تدارک	مرحله پیش از آغاز طرح		مراحل مشارکت	
	مشارکت محدود	مشارکت توسعه‌ای		مشارکت ابزاری	مشارکت تحمیل شده		مشارکت شعاری	انواع مشارکت

نتیجه‌گیری

با گسترش شهرها و پیچیدگی زندگی شهری، نیاز به برنامه‌ریزی برای توسعه و مدیریت شهر بیش از پیش افزایش یافته است. یکی از پراهمیت‌ترین مسائل شایان توجه در نظام برنامه‌ریزی شهری که مدیران شهری خود را ملزم به فراهم کردن امکان آن می‌دانند دخالت و مشارکت مردم در تصمیم‌گیری و اجرای طرح‌های شهری است. این موضوع به‌ویژه هنگام وقوع بحران‌های طبیعی یا انسان‌ساخت یکی از ویژگی‌های اصلی توسعه‌یافتگی محسوب می‌شود.

در هر جامعه ویژگی‌های اجتماعی فراوانی وجود دارند که می‌توانند بسترساز مشارکت مردم شده یا سبب تشدید خطر یا ممانعت از واکنش مؤثر در برابر خطرها و ناملايمات زندگی شهری شوند و بر تصمیم افراد برای زندگی و کنش در قبال جامعه و چالش‌های آن تأثیر بگذارند. زمانی که این ویژگی‌ها به بازگشت به شرایط پایدار قبل از بحران کمک می‌کند، نشان‌دهنده سطح مناسبی از تاب‌آوری اجتماعی است. تاب‌آوری اجتماعی با توسل به منابع داخلی و شایستگی‌های اجتماعی موجود به مدیریت تقاضاها، چالش‌ها و تغییرات به‌ویژه در مواجهه با بحران کمک می‌کند از این‌رو کاوش علل قوت و ضعف تاب‌آوری اجتماعی و تلاش برای ارائه راه‌حلی برای افزایش آن نقش مهمی در مدیریت بحران و لاجرم افزایش تاب‌آوری شهری دارد.

جمع‌بندی یافته‌های مستخرج از واکاوی نظریه‌های موجود و تحلیل یافته‌های تحقیقات و پژوهش‌های داخلی و خارجی برای تبیین چالش‌های جلب مشارکت اجتماعی نشان می‌دهد که چهار عامل اصلی شامل عوامل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی از طریق هجده عامل اختصاصی، بیشترین چالش‌ها را برای جلب مشارکت شهروندان در تاب‌آوری شهری به‌همراه داشته است. جدول ۴ خلاصه‌ای از عوامل اصلی و اختصاصی را نشان می‌دهد. طبق نظریه‌ها و نتایج پژوهش‌های پیشین برای هر یک از عوامل راهکارهایی برای مقابله با چالش‌ها و ترغیب افراد به مشارکت به دست آمده که خلاصه‌ای از راهکارها نیز در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. مقوله‌بندی مفاهیم مرتبط با مشارکت و راهکارهای ترغیب افراد به مشارکت

عوامل اصلی	عوامل اختصاصی	مفاهیم مرتبط	راهکارهای ترغیب افراد به مشارکت
عوامل سیاسی	بی‌اعتمادی نهادی بی‌قدرتی نهاد باوری	رضایت از عملکرد نهادها، مسئولیت‌پذیری، دستیابی به آمار و اطلاعات، اتخاذ تصمیم، نحوه مدیریت، ظرفیت رهبری، فقدان اختیار آغاز فعالیت‌های مشارکتی از سوی شهروندان، ناهمسویی تقاضاهای اجتماعی با تصمیم‌های مدیریتی	سیاستگذاری شفاف، تشکیل احزاب مختلف، توجه به بحث مشارکت در مبانی قانونی و اجرای طرح‌های شهری، اعتمادسازی، به وجود آوردن و تداوم بخشیدن به روند قدرتهای به اعضای جامعه، تدوین برنامه اقدام جامع مشترک برای مدیریت شهری با مشارکت شهروندان
عوامل اجتماعی	سرمایه اجتماعی انسجام اجتماعی فردگرایی تعلق خاطر رضایت از زندگی انزوا	اعتماد اجتماعی، ظرفیت‌سازی اجتماع محلی، آیین‌های مشترک، قومیت مهارت و توانمندی تعلق مکانی، حاشیه‌نشینی حس اجتماع، منزلت اجتماعی، طرد اجتماعی	نهادینه‌سازی رفتارهای اجتماعی مطلوب، تشکیل جمع‌های کوچک شهروندی در محل کار و زندگی، ارتقای احساس تعلق خاطر از طریق شورای محلات، افزایش احساس تعلق از طریق نمادسازی و تغییر ذهنیت شهروندان، آموزش‌های مهارتی شهروندان، ایجاد سرای محله برای حل مشکلات موجود در محلات
عوامل فرهنگی	سرمایه فرهنگی حس همیاری تعهد اجتماعی ارزش‌ها و باورها آگاهی	نمادها و کنش متقابل نمادین روابط همسایگی، پیوندهای اجتماعی، منزلت‌های اجتماعی نگرش آگاهی، دانش	آگاهی‌بخشی در ارتباط با مشارکت و اهمیت آن از طریق شکل‌دهی کارگاه‌های آموزشی، استفاده از فضای مجازی برای ایجاد احساس همیاری و تقویت ارزش‌ها و باورهای همیاری و مشارکت در بین اقشار مختلف جامعه، توجه به فرهنگ و روحیات ساکنان محلی
عوامل اقتصادی و شرایط مادی	تساوی طلبی/ احساس ناعدالتی اقتصادی انگیزه‌های اقتصادی درآمد وضعیت رفاهی	طبقات/ اقشار با توان مالی متفاوت ظرفیت‌های اقتصادی، اقتصاد رسمی/ غیررسمی نابرابری درآمدی نابرابری اقتصادی در تأمین نیازها	ایجاد تعاونی‌هایی برای رفع احتیاجات افراد، اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد، رفع تبعیض‌ها و نابرابری‌ها، در نظر گرفتن پاداش برای مشارکت‌کنندگان، ایجاد تسهیلات بیمه‌ای برای خانواده‌های فاقد بیمه، اعطای مشوق‌های مالی (برای مشارکت خانواده‌های نیازمند در فرایند تاب‌آوری مثلاً بازسازی سکونتگاه‌های آسیب‌پذیر)

چنانکه از محتوای جدول پیداست، پیوندهای فرهنگی و روابط اجتماعی برای افزایش تاب‌آوری، متکی به ظرفیت‌سازی اجتماعی و سرمایه‌های نمادین و فرهنگی، به‌ویژه بستر مناسبی برای گذار و بازگشت به روال غیربحرانی ایجاد می‌کنند. پیداست که عوامل اجتماعی سهم عمده‌ای در افزایش تاب‌آوری شهری دارند. به نظر می‌رسد افزایش تاب‌آوری و توسعه پایدار سیستم شهری منوط به افزایش تاب‌آوری اجتماعی از خلال این چالش‌هاست.

اگر جامعه‌ای دچار بحران (طبیعی یا انسان‌ساخت) شود، هر یک از شهروندان آن جامعه باید در رفع آن مشارکت فعال داشته باشد. مشارکت از مفاهیم اصلی توسعه پایدار است، زیرا تعیین خواسته‌ها، نیازها و اولویت‌بندی برنامه‌های شهری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، جز با مشارکت شهروندان امکان‌پذیر نیست. مشارکت شهروندان به‌ویژه زمانی که فرد و جامعه در برابر مخاطرات پیش‌بینی‌نشده قرار می‌گیرند اهمیت می‌یابد. «به عقیده اوآن و کاموس، شهروندان و مسئولان می‌توانند با دید هزینه- فایده و از طریق مشارکت دادن شهروندان میزان هزینه‌های ناشی از حوادث را کاهش دهند. به بیان دیگر، از طریق مشارکت شهروندان می‌توان فشار ناشی از خطر را در بین کلیه افراد و گروه‌های شهری توزیع کرد» [۲۴]. سهم شدن مردم در تمامی فرایندهای مربوط به چرخه مدیریت بحران می‌تواند مقابله با بحران و کنترل پیامدهای آن را به‌شکل بهتری ممکن سازد. مشارکت شهروندان در مدیریت و برنامه‌ریزی شهری، موجب افزایش ادراک شهروندان از مسائل خود و نیازهایشان در محیط شهر می‌شود و به ایجاد یک جامعه بهتر کمک می‌کند؛ اما مشارکت اشخاص حقیقی و حقوقی در اداره امور شهر با موانع اداری، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی روبه‌رو است [۲۰].

به‌طور کلی براساس یافته‌های این پژوهش که مبتنی بر نتایج تحقیقات ده سال اخیر در موضوع تاب‌آوری اجتماعی است، مهم‌ترین عوامل مرتبط با کاهش تاب‌آوری اجتماعی در شهرها بی‌اعتمادی نهادی، احساس بی‌قدرتی از سوی مردم، کاهش سرمایه و انسجام اجتماعی، کاهش سرمایه فرهنگی و احساس همیاری و افزایش احساس بی‌عدالتی اقتصادی و نابرابری درآمدی است. بدیهی است که بی‌توجهی به این عوامل و نداشتن برنامه‌ریزی و اقدام جامع برای رفع آنها به چالش‌های مدیریت شهری دامن می‌زند.

منابع

- [۱]. استوار ایزدخواه، یاسمین (۱۴۰۱). راهکارهای ترغیب جوامع محلی برای مشارکت در برنامه‌های کاهش ریسک و ارتقای تاب‌آوری، *ارتقای ایمنی و پیشگیری از مصدومیت‌ها*، ۱(۳)، ۲۳۶-۲۴۷. <https://doi.org/10.22037/iipm.v10i3.38793>
- [۲]. اسدبک، مهدی؛ رضایی منش، بهروز؛ و شریف‌زاده، فتاح (۱۴۰۲). واکاوی ابعاد مشارکت اجتماعی شهروندان در تحقق حکمرانی خوب. *حکمرانی و توسعه*، ۳(۲)، ۶۳-۸۸. doi: 10.22111/jipaa.2023.406258.1127
- [۳]. اسکندری‌نوده، محمد؛ قلیپور، یاسر؛ فلاح حیدری، فاطمه؛ و احمدپور، ایوب (۱۳۹۸). شناسایی ابعاد تاب‌آوری و تأثیر آن بر پایداری شهری رشت. *جغرافیا و پایداری محیط*، ۳۲، ۶۳-۷۷. doi: 10.22126/ges.2019.3436.1913
- [۴]. اصلانی، فرشته؛ امینی حسینی، کامبد؛ و فلاحی، علیرضا. (۱۳۹۷). چارچوب تاب‌آوری کالبدی و اجتماعی محله در برابر زلزله (مطالعه موردی: محله کشاورز واقع در منطقه ۶ تهران). *مدیریت مخاطرات محیطی*، ۵(۴)، ۴۱۷-۴۳۳. doi:10.22059/jhsci.2019.278000.455
- [۵]. انصاری، ابراهیم؛ و تاج‌الدین، حمید (۱۳۹۲). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان مشارکت شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: منطقه ۳۱ شهر اصفهان). *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۴(۱۲)، ۱۶۱-۱۷۸.
- [۶]. بارو، سی.جی. (۱۳۷۶). توسعه پایدار: مفهوم، ارزش و عمل، ترجمه: سید علی بدری. *تحقیقات جغرافیایی*، ۴۴.
- [۷]. بنی‌اسدی، زهرا؛ شهابی، الهه؛ و ده‌بادگاری، سعید (۱۴۰۰). بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت جامعه برای پاسخ به بحران کووید-۱۹. *تصویر سلامت*، ۱۲(۴)، ۳۹۱-۴۰۳. doi: 10.34172/doh.2021.37
- [۸]. پیران، پرویز؛ اسدی، سعیده؛ و دادگر، نیکو (۱۳۹۶). بررسی نقش تاب‌آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی (مطالعه موردی: جوامع روستایی درب آستانه و باباشمان پس از زلزله سال ۱۳۸۵ دشت سیلاخور، استان لرستان). *مسکن و محیط روستا*، ۱۵۷(۱)، ۸۷-۱۰۰.
- [۹]. پورمحمدی، محمدرضا، هادی، الهام؛ و هادی، الناز (۱۳۹۸). تبیین ابعاد اجتماعی-اقتصادی تاب‌آوری شهری در برابر زلزله مطالعه موردی: منطقه ۴ شهر تبریز. *دانش پیشگیری و مدیریت بحران*، ۹(۱)، ۷۸-۸۹.
- [۱۰]. حاتمی‌نژاد؛ حسین؛ فرهادی‌خواه، حسین؛ آروین، محمود؛ و رحیم‌پور، نگار (۱۳۹۶). بررسی ابعاد مؤثر بر تاب‌آوری شهری با استفاده از مدل ساختاری تفسیری (نمونه موردی: شهر اهواز). *دانش پیشگیری و مدیریت بحران*، ۷(۱)، ۳۵-۴۵.
- [۱۱]. حسینی، سیدقاسم (۱۳۹۷). تحلیلی بر چالش‌ها و آسیب‌پذیری تاب‌آوری فرهنگی در اجتماع بومی (مطالعه موردی تالاب‌های محلی فریدون‌کنار). *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۵(۱۲)، ۲۶۹-۲۹۱. doi: 10.22080/ssi.1970.2140
- [۱۲]. حیدری، محمدتقی؛ احدنژاد روشنی، محسن؛ و طهماسبی‌مقدم، حسین (۱۴۰۰). بررسی نقش مشارکت مردمی در افزایش تاب‌آوری اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی در برابر پاندمی کووید-۱۹ (مطالعه موردی: محلات اسکان غیررسمی شهر زنجان). *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۹(۲)، ۳۸۳-۴۱۵. doi: 10.22067/jgrd.2022.75436.1116
- [۱۳]. رئیس‌یان، میثم؛ ایلانلو، مریم؛ ابراهیمی، لیلا؛ و بزرگمهر، کیا (۱۳۹۹). تحلیل جامع تاب‌آوری شهری در مواجهه با خطر وقوع زلزله (مطالعه موردی: شهر ساری). *مدیریت مخاطرات محیطی*، ۷(۴)، ۳۸۳-۴۰۰. doi: 10.22059/jhsci.2021.312902.608
- [۱۴]. زاهد زاهدانی، سید سعید؛ و زهری‌بیدگلی، محسن (۱۳۹۱). مدیریت شهری و تبیین مشارکت اجتماعی شهروندان در شهرداری. *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۳(۵)، ۸۳-۱۲۰.
- [۱۵]. سام‌آرام، عزت‌الله؛ و منصوری، سمانه (۱۳۹۶). تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی تحلیلی شاخص‌های اندازه‌گیری آن. *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۸(۳۲)، ۳۱-۳۱. doi: 10.22054/qjdsd.2017.8424.1
- [۱۶]. سلمانی، محمد؛ بدری، علی؛ مطوف، شریف؛ و کاظمی‌ثانی عطاالله، نسرين (۱۳۹۴). ارزیابی رویکرد تاب‌آوری جامعه در برابر مخاطرات طبیعی (مورد مطالعه: شهرستان دماوند). *مدیریت مخاطرات محیطی*، ۲(۴)، ۴۰۹-۳۹۳. doi: 10.22059/jhsci.2015.58266
- [۱۷]. شاملو، باقر، یوسفی، ابوالفضل (۱۳۹۴). مخاطرات و تکالیف حقوقی دولت در مقیاس ملی و بین‌المللی. *مدیریت مخاطرات محیطی*، ۲(۳)، ۲۹۱-۳۰۵. doi: 10.22059/jhsci.2015.56068
- [۱۸]. شاه‌رستم‌بیگ، طیبه؛ مسعودی، عصمت؛ و طالب، زهرا (۱۴۰۱). شناسایی شاخص‌های کلیدی و مؤلفه‌های تاب‌آوری. *آفاق علوم انسانی*، ۶(۶۷)، ۱-۱۲.
- [۱۹]. صادقی فسایی، سهیلا؛ و عرفان‌منش، ایمان (۱۳۹۴). مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی (مورد مطالعه: تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی). *راهبرد فرهنگ*، ۲۹(۲)، ۶۹-۹۱.

- [۲۰]. طهماسبی‌زاده، فرشاد (۱۴۰۱). تحلیل عوامل تسهیل‌کننده و محدودکننده مشارکت شهروندان در برنامه‌ریزی محله‌محور: مطالعه موردی شهر اصفهان. *پژوهش‌های مکانی فضایی*، ۷(۴)، ۹۵-۱۱۵.
- [۲۱]. عبداله‌زاده‌ملکی، شهرام؛ و خانلو، نسیم (۱۳۹۵). تبیین توانمندسازی اجتماعی به‌منظور تاب‌آوری جوامع محلی در مقابل بحران (زلزله). همایش بین‌المللی مخاطرات طبیعی و بحران‌های زیست‌محیطی ایران، راهکارها و چالش‌ها، ۱-۱۸.
- [۲۲]. کریمی قطب‌آبادی، فضل‌اله، زنگی‌آبادی، علی، (۱۴۰۲) سنجش تاب‌آوری اجتماعی سکونتگاه‌های شهری جدید در برابر خطر زلزله با استفاده از Method MARCOS (مطالعه موردی: منطقه شهری اصفهان بزرگ). *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۲۷(۸۶)، ۱۱۳-۱۲۷. doi:10.22034/gp.2022.49842.2955.
- [۲۳]. گلایی، فاطمه؛ و اخسی، نازیلا (۱۳۹۴). مشارکت اجتماعی و نشاط اجتماعی. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۶(۳)، ۱۳۹-۱۶۰.
- [۲۴]. مجنون‌توتخانه، علی؛ سلیمانی، علی؛ ابی‌زاده، سامان؛ و احمدی، توران (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل نقش مشارکت شهروندان در ارتقای تاب‌آوری شهری (مورد مطالعه: شهر بناب). *اقتصاد و مدیریت شهری*، ۱۱(۳)، ۳۷-۵۷.
- [۲۵]. مظلوم، منصوره‌سادات؛ رجبی، آریتا؛ و اقبالی، ناصر (۱۳۹۸). مشارکت در تاب‌آوری اجتماعی محلات شهری (مطالعه موردی: محله اوین شهر تهران). *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۰(۱-۲)، ۷۲۹-۷۴۰.
- [۲۶]. مقیمی، ابراهیم (۱۴۰۱). استراتژی علم مخاطره‌شناسی؛ آیا علم مخاطره‌شناسی استراتژی دارد. *مدیریت مخاطرات محیطی*، ۹(۱)، ۴۵-۵۴. doi: 10.22059/jhsci.2022.345598.730
- [۲۷]. منوریان، عباس؛ امیری، مجتبی؛ و مهری‌کلی، سیمین (۱۳۹۷). شناسایی مؤلفه‌های اثرگذار بر افزایش میزان تاب‌آوری اجتماعی محلات آسیب‌پذیر و دارای بافت فرسوده در مواجهه با حوادث طبیعی. *مطالعات مدیریت شهری*، ۱۰(۳۴)، ۱۳-۲۶.
- [۲۸]. نقیلو جمشید، ستاری سبانه‌قلی، حسن، پاکدل فرد، محمد رضا، شبنم اکبری نامدار (۱۴۰۱) بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی-فرهنگی و نهادی- سازمانی در محلات شهر زنجان. *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۲۶(۸۲)، ۲۵۱-۲۶۵.
- [۲۹]. نوروزی، وحید؛ عباسپور، مجید؛ و احمدی، آیدا (۱۳۹۹). شناسایی و تعیین میزان مشارکت مؤلفه‌ها، معیارها، زیرمعیارها و شاخص‌های تاب‌آوری در سیستم مدیریت کلان‌شهر تاب‌آور. *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۱۲(۲)، ۲۳۰-۲۵۰.
- [۳۰]. هاشمیان، مریم؛ بهروان، حسین؛ و نوغانی، محسن (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر میزان مشارکت شهروندان در اداره امور شهر مشهد. *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۱۰(۱)، ۱۹۵-۱۷۳. doi: 10.22067/jss.v0i0.16704.۱۷۳-۱۹۵
- [31]. Ainuddin, S. & Routrary, J. K. (2012). Community resilience from work for an earthquake-prone area in Baluchistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 2, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2012.07.003>
- [32]. Esopi, G. (2018). Urban commons: social resilience experiences to increase the quality of the urban system. *TeMA-Journal of Land Use, Mobility, and Environment*, 11(2), 173-194
- [33]. Meerow, S., Pajouhesh, P., & Miller, T. R. (2019). Social equity in urban resilience planning. *Local Environment*, 24(9), 793-808. <https://doi.org/10.1080/13549839.2019.1645103>
- [34]. Martin-Moreau, M., & Ménascé, D. (2018). Urban resilience: introducing this issue and summarizing the discussions. *Field Actions Science Reports. The journal of field actions*, (Special Issue 18), 6-11. <https://journals.openedition.org/factsreports/4629>
- [35]. Lee, J., & Kim, S. (2014, January). Active citizen e-participation in local governance: do individual social capital and e-participation management matter? In 2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences (2044-2053). IEEE <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/6758857>
- [36]. Ribeiro, P. J. G., & Gonçalves, L.A.P.J. (2019). Urban resilience: A conceptual framework. *Sustainable Cities and Society*, 50, 101625. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2210670718322935>
- [37]. Ruiz-Mallén, I. (2020). Co-production and resilient cities to climate change. *Participatory research and planning in practice*, 1-11.
- [38]. Sharifi, A., & Yamagata, Y. (2018). Resilience-oriented urban planning. *Resilience-oriented urban planning: theoretical and empirical insights*, 3-27. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-75798-8_1
- [39]. Schuppenlehner-Kloyber, E., & Penker, M. (2016). Between participation and collective action—From occasional liaisons towards long-term co-management for urban resilience. *Sustainability*, 8(7), 664. <https://doi.org/10.3390/su8070664>
- [40]. Shamsuddin, S. (2020). Resilience resistance: The challenges and implications of urban resilience implementation. *Cities*, 103, 102763. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102763>